

ԴՐ. Ե. ՖՐԱՆԳԵԱՆ

ՀԱՅ ՄԻՏՔԸ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԻՐՔ

ԽՐԻՍԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ԳԱՀԻՐԵ
ՏՊԱՐԱՆ "ՑՈՒՍԱԲԵՐ"
1995

ԽՐԻՍԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ԸՆԴԱԶԻՆ ԳԼՈՒԽ

Հայ իմաստասէրը .— Խրիմեանը բնածին հանճար .— Հայածին բարոյական դեմք .— Գիտութեան դերվիշ .— Նա մեծ եւ ամբողջական մարդ էր .

Ամէն անգամ , երբ խօսք է լինում Խրիմեանի մասին , երբ թերթում եմ նրա այս կամ այն գրւածքը և կամ ծանօթանում նրա կեանքի այս ու այն շրջանի հետ՝ միշտ իմ աչքի առաջ պատկերանում է հայ իմաստասէրի կերպարանքը , նման յոյն իմաստատէրների , մի Սոկրատի , մի Պլոտոնի և այլն . Եւ թւում է . թէ հայ աշխարհում , մեր կեանքի և գրականութեան մէջ , չկայ մէկ ուրիշը , որին այդ որոշիչը —իմաստասէր— այնքան յատկանշական լինէր , որքան Խրիմեանին .

Յոյն իմաստասէրների նման՝ Խրիմեանն էլ շրջում էր անգաղար , երեւում հայ աշխարհի այս կամ այն անկիւնը , հաւաքում իր շուրջը

աշակերտներ, ուսուցանում կեանքի իմաստութիւնը, տարածում լոյս ու գիտութիւն. բերում ժողովրդին ինքնազիտակցութեան և ցոյց տալիս կեանքի ուղիղ ճամբան :

Նա մի անգամ յայտնւում է Վարագում, հաւաքում Վասպուրականի երիտասարդներին, հիմնում դպրոց, տալիս կեանքի դասեր. վառում գիտութեան ջահը :

Մէկ էլ նա երեւում է պատմական եւ գեղեցիկ Ցարօնում՝ Ս. Կարապետի վանքում։ Մի տննման և աննախընթաց արշաւ էր այդ. լոյսի և գիտութեան արշաւ, որ տեղի ունեցաւ 1862 թւին։ Խրիմեանը իր հետ վերցրել էր մամուլ, տպագրական մի շարք անհրաժեշտ պարագաներ, գրաշարներ, ուսուցիչներ ևայլն։ Այստեղ ևս նա բարձրացրեց գիտութեան եւ լոյսի ջահը, վառեց երիտասարդների սիրաը :

Եւ այսպէս նա անընդհատ շրջում էր հայ աշխարհ։ Այս էր նրա բնական և վեհ կոչումը։ Եւ առանց պատճառի չէ, որ նրան կոչում են արեւելեան դէրվիշ, թափառական գէրվիշ, նման այն դէրվիշի, որ անդադար շրջում է, քարոզում մարգարէի խօսքը. հնչեցնում կեանքի իմաստութիւնը։ «Խրիմեանը մտատիպարն է մի բարձր քահանայի։ Նա մի կերպարանք է, որ դուրս է քայլում ուղղակի Հին Կտակարանից աստուածաշնչային կրակօվն և բոլոր բանաստեղծութեամբ»։

Այսպէս է բնորոշում Խրիմեանին մի եւրոպացի մարդ՝ Լինչը :

Խրիմեանը մի բնածին հանճար էր : Այն ինչ նա քարոզում էր — նրա իմաստութիւնը — արհեստական չէր, անհող, վերացական կերպով ձեռք բերւած, խորթ և օտար նրա հոգու համար : Այդ ամէնը ինքնաբուղիս էր, ինքնածին, իր անհատական ապրումների, դիտողութիւնների, փորձի անմիջական արդիւնք :

Խրիմեանը զարմանալի ինտուիցիայի տէր էր, բացառիկ օրինակ մեր իրականութեան մէջ . Անմիջական հայեցողութեան միջոցով էր նա ձեռք բերել իր ամբողջ գիտութիւնը, իմացականութիւնը հայ աշխարհի, մարդկութեան և իրերի մասին առհասարակ : Հէնց դըրանումն է Խրիմեանի մեծութիւնը, նրա գրաւչութիւնը :

Վասպուրականի Արծիւը միաժամանակ հայածին էր, հարազատ հայ՝ իր խոհերով եւ ձգտումներով, իր տենչերով և իղէալով, կարճ, նա հայ էր իր ամբողջ էութեամբ : Հայ կեանքի և իրականութեան, հայ ժողովուրդի և պատմութեան իմաստութիւնն է խօսում նրա բերանով : Նրա իմաստութիւնը օտարաբոյս չէ, արհեստական կերպով պատւաստւած, այլ հայ հարազատ հողի վրայ աճած, և հէնց այդ պատճառով էլ հայրենի հողի մէջ խորարմատներ է ձգած : Ոչինչ չկայ օտար հայ

իրականութեան համար, վերացական կերպով կառուցւած։ Նրա ամէն մի խօսքը հայ կեանքի անմիջական թելաղրութիւնն ու արգասիքն է։

Այդ իսկ պատճառով էլ Խրիմեանը մեծ էր։ Նա չէր այցելել գիտութեան տաճարներ—համալսարան և ոչ էլ միջնակարգ դպրոց։ Բայց նա այցելել էր կեանքի կենդանի կանոնը, սովորել էր կեանքի դպրոցում, որ աւելի դժւարին, բայց ե՛ աւելի բեղմնաւոր է, քան միւս կանառ։ Վանի մեծ իմաստասէրը միտյն կեանքը «մտիկ ընելավ» ուսած էր եւ գուրս բերած իր իմաստութիւնը։ Այս է ասում նա իր մասին «Պատիկ եւ Թռոնիկ»-ի մէջ։

Խրիմեանը բարոյականի մի մեծ դէմք էր. թերեւս եղակի հայ աշխարհում, պարզ եւ բիւրեղ, պարզութեան և ճշմարտութեան քուրմ։ Նա վարչական մարդ չէր և ոչ էլ դիւանագէտ։ Այս տեսակետից նա ճիշտ բնորոշեց իրեն Թերլինի Վեհաժանակովում։ Եւ նրա կաթողիկոսութիւնը պիտի համարել մի թիւրիմացութիւն, մի վրիպում նրա կեանքում։ Դրա մէջ չէր. և այդտեղ չպէտք է որոնել նրա մեծութիւնը, նրա հմայքը։ Ընդհակառակը, կաթողիկոսանալով՝ նա մի յայտնի չափով նւաստացաւ, որպէս բարոյական հեղինակութիւն, որպէս մտքի և հոգու մեծութիւն։ Բնածին առ

ռաքեալը և գիտութեան դէրվիշը ծնւած չէր
վարչական գործունէութեան համար։ Այդպէս
պէտք է նայել Վասպուրականի Արծւի վրայ։
այլապէս անկարելի է պատկերացնել և հաս-
կանալ նրա մեծութիւնը։ Նրա կաչումն էր ա-
զատ սաւառնել հայ աշխարհի վրայ, ամենու-
րեք քարօղել և տարածել իմաստութիւն, լոյս
և գիտութիւն, ժողովրդին առաջնորդել դէպի
բարոյական և բնական կարգեր, դէպի շիտակ
քաղաքակրթութիւն, մաքուր բարգեր։

Նա մեր կեանքի ամենամեծ վերածնիշ-
ներից մէկն է, թէեւ հոգեւորական . . .

Այդպէս է երեւում մեզ Մկրտիչ Խրիմ-
եանն ամէն տեղ և ամէն ձևի մէջ։ Նա բա-
րոյախօս և ժողովրդի առաջնորդ է և՛ իր հրա-
պարակախօսական գրւածքներում, ցրւած
«Արծիւ Վասպուրականի» էջերում, և՛ գիտա-
կան աշխատութիւնների ու առօրեայ զրոյց-
ների մէջ, և՛ւ իր հռչակաւոր սրամիտ ու ի-
մաստալից քարոզների ու հետաքրքրական
նամակների մէջ։ Նա ամէն տեղ վառվառն
Հայրիկն է, հայ ժողովրդի առաջնորդը։ Նրա
իւրաքանչիւր աշխատութիւնը մի մի գերազան-
ցապէս իմաստասիրական բարոյագիտական
գործ է, կեանքի իմաստութիւն և առաջնոր-
դութիւն։ Խրիմեանն անգամ իր առօրէական
կեանքում, ամենասովորական խօսակցութիւն-
ների միջոցին, իր սրամիտ կատակներում բա-

բոյախօս էր, կեանքի դասեր աւանդող։

Եւ այդպէս թարմ, կենսալից և հետաքրքիր մնաց նա մինչև խորին ծերութիւն, մինչև մահ։

Մեծ հայրենառէր լինելով՝ նա միաժամանակ խողոր մարդ էր՝ լրիւ և ամբողջական։ Նա ունէր լայն սիրտ, մեծ հոգի, քրիստոնեայի անհատնում համբերութիւն։ Զկայ որևէ կեղծ շեշտ և գիծ նրա գրւածքներում և կեանքում։ Եւ եթէ նա պահանջում և քարոզում էր յետ վճալ դէպի բնական և բարոյական օրէնքներն ու կարգերը, — այդ բղխում էր անմիջապէս նրա էռութիւնից։ Բարոյականը եւ բնականը այդ մարդու մէջ ի մի էին ձուլւած՝ մի ներդաշնակ ամբողջութիւն կազմելով։ Այս տեսակէտից նրա կեանքից և գործունէութիւնից բնական ձեւով բղխույ է մի ամբողջական և գեղեցիկ վարդապետութիւն, մի միաձոյլ աշխարհայեցողութիւն, թէև երբեք նա չի աշխատել այդ ուղղութեամբ։

ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԼՈՒԽ

Խրիմեանի աշխարհայեցողութեան նիմնական գծերը .— Ամեն ինչ ժողովրդի համար եւ նրա տեսակէտով .— «Ժողովուրդ» ասելով ինչ է հասկանում .— Նրա աշխատանքի սկզբունքը — Խրիմեանը՝ գիւղացիութեան գաղափարախօս .— «Հող եւ ազատութիւն» նշանաբանը .

I

Լինելով ժողովրդի հարազատ զաւակը , Խրիմեանի մտածումների և գործունէութեան առարկան էր հէնց այդ Մայր-ժողովուրդը :

Այդպէս է եղած նա իր գիտակցական կեանքի , իր հասարակական գործունէութեան առաջին օրերից մինչեւ խորին ծերութիւն . Ամեն ինչ ժողովրդի համար եւ ժողովրդի տեսակէտով — ահա նրա ղեկավար տեսակէտը : Նա մեր կեանքի և գրականութեան լաւագոյն նարօգնիկներից էր :

Դեռ ևս քառասնական թւականներին , երբ նա դեռ հոգեւոր կոչումն ընդունած չէր